

Hizkuntzaren eremuak. Bilboko euskaldunak 1920. urtean

Mikel Aizpuru Murua & Karmele Zarraga Sangroniz
(UPV-EHU)

The spaces of languages. Basque-speakers in Bilbao in 1920

Abstract

In 1920 the Bilbao City Council took an unusual decision in the municipal census: it asked people about their knowledge of Basque language. This decision provides us with a lot of data, and we can discover the number and characteristics of the Basque speakers. This work gives us the absolute amount (20.77% of the population knew the Basque language), and also other data: their provinces of origin, their distribution by districts and streets, occupation, sex, age, educational level and family structure.

Key-words: Bilbao, Basque, sociolinguistics, census, district, education, socio-professional structure.

Resumen

Los espacios de la lengua: Los vascófonos de Bilbao en 1920

En 1920 el Ayuntamiento de Bilbao acordó una decisión inusual: Cuando se realizó el padrón municipal incluyó en el cuestionario una pregunta sobre el conocimiento del euskara. Los resultados del padrón permiten conocer el número de vascófonos o euskaldunes que poblaban la villa así como otra información complementaria. De conformidad al estudio resulta que el 20,77% de la población era euskaldun. Además ofrecemos un análisis sobre su distribución por calles, distritos, profesión, sexo, edad, nivel educacional, origen y estructura familiar.

Palabras claves: Bilbao, euskara, sociolingüística, padrón, estructura socio-profesional, educación.

Laburpena

1920. urtean Bilboko udalak ezohizko erabaki bat hartu zuen: udal errolda egiteko orduan bertako hiritarrei euskaraz zekiten galdetzea. Erabaki horrek emandako datuek hiriko euskaldunen kopuruak eta ezaugarriak ezaugarriak ezaugarriak aukera ematen digu. Lan honetan kopuru absolutua emateaz gain (biztanleriaren % 20,77 zen euskalduna), multzoaren jatorria probintziak, bere banaketa barrutika eta kaleka, ogibidea, sexua, adina, hezkuntza-maila eta familia egitura aztertu ditugu.

Hitz-klabeak:

Bilbo, euskara, soziolinguistika, errolda, irakaskuntza, egitura sozio profesionala

1. Sarrera¹

Euskararen azterketa historikoak asko aurreratu du azkeneko urteetan, ikuspegi filologikotik bereziki, baita egungo egoera sozialari dagokionez ere. Hainbat lan egin dira euskararen geografia historikoa hobeto ezagutzeko, baina ikerketa horiek ezintasun nabarmena dute: euskal hiztunen azterketa estatistikoa lantzeko datuen gabezia². Bilboko udalerrria da arau orokor horren salbuespen ia bakarra.

Izan ere, 1920ko uztailan Bilboko udalbatzak ezohizko erabaki bat hartu zuen: urte horretako errolda egiteko orduan galdera berri bat gehitzea, hiritarrei euskaraz zekiten itauntzea, alegia. Urte eta erdi geroago zabaldu ziren erroldaren datuak. Bilbon 19.979 euskaldun zeuden, gutxi gorabehera biztanleriaren % 19. Kopuru horrekin batera udal barruti bakoitzean nola zeuden banatuta azaldu zen eta gizon eta emakume arteko banaketari eta jatorriari buruzko datuak zabaldu ziren. Guk dakigula inoiz ez da egin errolda horren azterketa sistematikorik. Bere aipamena ere oso urria izan da, esate baterako, Zuberogoitia anaiek Bilboko euskaldunei buruz idatzitako lan ederrean *Euzko Deya* aldizkarian kaleratutako datuen aipamena ozta-ozta jasotzen dute³.

Komunikazio honen asmoa, hain zuzen, datu horien ustiaketa sakona egitea da. Erroldan jasotako galderen emaitzek aukera asko ematen dituzte: euskaldunen kopuruaz gain, bizitokia, adina, ogibidea eta sexua jakitekoa adibidez. Jatorriari buruzkoak ate interesgarri bat irekitzen du, Bilboko udalerrria gainditzen duena. Aspaldi izan genuen errolda horren berri eta berehala ohartu ginen bere garrantziaz, nahiz eta beste lan batzu gauzatu beharrak behin eta berriz atzeratu bere lanketa. Errolda osoa edukitzeak, izan ere, azken hogeita hamar urteetan Eusko Jaurlaritzak bultzatu duen euskararen inkesta soziolinguistikoaren eredu bera aplikatzeko aukera ematen du eta behingoagatik lagin, inkesta, iritzi eta uste pertsonalen muga gainditzeko parada.

2. Euskara Bilboko historian

Bilbao viene siendo una población bilingüe, en proporciones difíciles de calcular, desde época ya lejana⁴.

Izan ere, Bilboko hiribildua sortu zenetik, 1.300. urtean, Gaztelako erregeen itzalean, badakigu biztanleen zati bat gaztelaniaduna izan dela, hura izan baita agiri publikoetan erabili izan duten hizkuntza. Zeharkako datu ugari, toponimiak esate bateko, ordea, agerian uzten dute euskara zela hango hizkuntza nagusia. Dena den, arestian aipatu dugunez, nekez ezagu daiteke hizkuntza bakoitzaren hiztunen proportzioa eta garrantzia. Pentsatzekoa da biztanleen zati handi bat euskaldun hutsa izango zela, beste zati bat elebiduna eta hasiera batean gutxiengo bat erdalduna. Ez da ahaztu behar, garai hartan, bi hizkuntzen arteko muga ez zegoela Bilbon bertan, Portugaletetik harantza baino. Aitzitik historialari askok, beste egia bat ere alboratzen dute: gaztelania hizkuntza idatzirako erabiltzeak ez du beharresten hitz egiteko orduan euskara baztertea⁵. Are gehiago, ez da berdina izaten, halabeharrez, etxe barruan erabiltzen den hizkuntza eta kalean mintzatzen dena.

Denborak aurrera egin ahala erdararen indarra nagusitzen joan zen hiribilduaren merkatari izaera gorpuztu ahala. Boterearen hizkuntza zen gaztelania eta erabilera ofizialak eta eskolakoak etengabe zabaldu zituen haren mugak. Bilbora etorritako atzerritarrek ere errazago jo zuten gaztelania ikastera, agintariek baztertzen zuten hizkuntza xehera baino. Baina, garai desberdinetako testigantzek adierazten digute gaztelaniaren erabilera ofiziala erabat nagusi izan arren, euskaldunak nonahi aurki zitezkeela Bilbon⁶. Paul Brocak eta Ladislao de Velascoren arabera, 1875ean eta 1879an argitaratu zituzten beraien lanak, Bizkaian, Enkarterrietan izan ezik, euskara zen eguneroko hizkuntza, pertsona arrotzena salbu. Haien esanetan arrotz gehienak Bilbon bizi ziren⁷. 1870etik aurrera Bilbok

1 Lan hau gauzatzeko Bilboko Udalaren Euskara Sailaren diru-laguntza izan dugu. Mila esker bertako arduradunei, Ana de Castro zinegotziari, Jon Bilbao eta Jose Joakin Gallastegi teknikariei.

2 AREJITA, Adolfo; MANTEROLA, Ander; OAR-ARTETA, Segundo. Euskararen geografia historikoa, Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 2007. Euskararen gizarte historiari buruzko ezinbesteko erreferentzia, INTXAUSTI, Joseba. *Euskararen Historia Soziala (EHS). Argibide bibliografikoak (Lehen emanaldia)*, Bilbo: Euskaltzaindia, 2011.

3 ZUBEROGOITIA, Aitor & ZUBEROGOITIA, Pedro. Bertan Bilbo. Bizkaiko hiriburua eta euskara: XX. mendeko historia, Bilbo: Bilboko Udala. Euskara Saila, 2008.

4 MICHELENA, Luis, Prólogo, ARRIAGA, Emiliano. *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaíno neto*, Madrid, Ediciones Minotauro, 1960; 5. or.

5 ECHENIQUE ELIZONDO, María Teresa. "Las lenguas de Bilbao en la prensa local del siglo XX", In: ASKOREN ARTEAN. *Bilbao. El espacio lingüístico. Simposio 700 Aniversario. Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea Sinposioa*, Bilbo: Universidad de Deusto, 2002; 91. or.

6 IRIGOIEN, Alfontso. "Bilbo eta euskara", *Euskera*, 22, 1977; 385-425 eta "Bilbo euskal arloan eragile", *Euskera*, 28, 1982; 59-62.

7 BROCA, Paul. *Sur l'Origine et la répartition de la langue Basque. Basques français et basques espagnols*, Paris: Ernest Leroux, editeur,

Abandoren zati bat bereganatu zuen eta industrializazio eta garapen ekonomikoak are gehiago erdaldundu zuen Bizkaiko hiriburua. Dena den, maiz ahazten da, Kantabriatik eta Gaztelatik heldutako etorkinekin batera Bizkaia guztitik, Gipuzkoatik, Arabatik eta Nafarroatik ere makina bat lagun hurbildu zela Bilbora bizimodua hobetzeko esperantzarekin. 1857. urtean 18.000 biztanle inguru zituen Bilbok, 1897ko eroldaren arabera, aldiz, 74.093 biztanle zituen. Urtebete geroago Resurrección María Azkueren esanetan lautik batek baino ez zekien euskaraz hitz egiten⁸.

Euskarak atzerakada nabarmena izan zuen garai hartan sortu zen hizkuntzaren inguruko kezka Bizkaiko agintari eta herritarren artean. Alde horretatik ezin egokiagoak dira Zuberogoitia anaiek idatzitako hitzak:

Bilbo eta euskara kidetzen dituzten faktore garrantzitsuak daude: Bizkaiko Foru Aldundiak euskara Katedra sortu zuen 1888an bertoko *Instituto Vizcaíno*-n; urte batzuk geroago, XIX. mende hondarrean, Resurrección María Azkuek *Euskalzale*, Euskal Herriko euskara hutsezko lehenengo astekaria eratu zuen hirian;⁹

Foruen galerak garapen ekonomikoa bultzatu baldin bazuen ere, euskaltzaletasun politikoa eta kulturala ere bultzatu zuen. Lehen ahaleginak, *Euskalerrria* elkartearen eskutik, ibilbide mugatua izan zuen, 1895tik aurrera Sabino Aranak sortu zuen mugimenduak, Euzko Alderdi Jeltzaliak, zorte handiagoa izan zuen. Euskara ez zen Bilboko jeltzaleen lehen kezka, Sabino Aranak proposatutako naziotasun-elementuen artean arraza eta abizenekin lotutakoek indar handiagoa bereganatu zuten. Sabinok berak, hasieran, euskaldun-berria izan arren, nahiago zuen erdaldun abertzalea euskaldun arrotz zalea baino¹⁰. Denborarekin garrantzi handiagoa eman zion euskararen erabilerari, baina bere ideia linguistikoez, hizkuntza garbitu beharrak, eragin handia izan zuten hurrengo urteetan eta zaildu egin zuten euskararen garapena.

Ordurako martxan zegoen institutuko Euskara Katedra eta horko buruak, Azkuek, hainbat egitasmo bultzatu zituen euskararen erabilera berpizteko eta mantentzeko XIX. mendearen amaieratik aurrera. Aldizkarietz gain, eskolak sortzen ere saiatu zen, horietako bat izan zen 1908ko Plaza Barriko *Escuela Vasca*, gero Itziargoa Ama ikastetxea izango zena eta Abandoko Arantzazuko Ama 1914an. Biak desagertu ziren Primo de Riveraren diktaduran. Dena den, ezin uka, alderdi jeltzaleak babesa eskaini zela Azkueren egitasmo euskaltzaleei, nahiz eta maiz tirabirak sortu honen eta Aranaren jarraitzaile batzuen artean¹¹. Jeltzaleak, zenbait katoliko independente eta karlista batzuk ziren euskararen alde agertu ziren talde politiko bakarrak. 1913an, jeltzaleak *Euzkadi* egunkaria kaleratzen hasi ziren eta Ebaristo Bustinzak, *Kirikiño* idazle eta kazetariak oihartzun handia lortu zuen euskarazko atala zuzendu zuen.

Egoera berriak etsaitasun ugari sortu zituen, sozialistek, adibidez, (jeltzaleen kritika garrantz eta samin askoren helburu) ez zuten begi onez ikusten euskararen susperraldia, beren ustetan langileen arteko anaitasuna apurtzen zuelako eta behin baino gehiagotan eskatu zioten gobernuari erabilera debeka zezala. Begi bistakoa denez, sozialistek ustezko nazioartekotasuna espainiartasun itxiarekin nahasten zuten, baita euskaltzaletasuna abertzaletasunarekin ere. Ez ziren bakarrak izan, Bilboko burgesiaren zati handi batek ere, eta ez burgesiak bakarrik, bizkarra eman zion euskarari, arloteen eta basapiztien hizkuntza zelakoan. 1901ean, urte batzuk lehenago sozialisten inguruan ibili zen Miguel Unamuno bilbotarrak euskara desagertzea eskatu zuen Lore Jokoen harira egindako hitzaldian. Haren esanetan, euskara ez zen gai hizkuntza moderno bilakatzeko eta haren presentziak basakeriaz, ezjakintasunaz eta itxurakeriaz betetako garaia gogorarazten zion¹². Unamunoren hitzaldiak oihartzun handia izan zuen, eta aurkako iritzi asko kaleratu ziren, bereziki Gipuzkoan, baina baita Bizkaian ere. 1899an *Euskalzale* aldizkariak ateak itxi bazituen ere gobernadore zibilak hizkuntza bitan argitaratzera behartu zuelako, 1902an *Ibaizabal* astekaria kaleratu zuen *Kirikiñok*, Azkueren itzalpean, beste bi urtez. Espainiako gobernuak ere parte hartze garrantzitsua izan zuen auzian, hainbat aldiz bertan behera utzi zituelako udalek euskararen alde hartutako neurriak edo debekatu egin zuelako euskararen erabilera bizitza

1875 eta VELASCO, Ladislao de. Los euskaros en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya. Sus orígenes, historia, lengua, leyes, costumbres y tradiciones, Barcelona: Oliveres, 1879. Baita CARO BAROJA, Julio. "Retrosceso del vascuence", Atlantis, XVI, 1941; 35-62.

8 "Euskerea Bilbon", *Euskalzale*, 1898-10-27.

9 1936ko gerra ostean ere Bilbon hainbat ekimenen habia izan zen: ikastola, euskaltegi, kanta talde, eta abar. IZAGIRRE, Koldo. *Autopsiarako frogak*, Zarautz: Susa, 2010; 77-79.

10 KINTANA, Xabier. "La agonía del euskera en Bilbao. Diagnóstico socio-lingüístico 1901-2001", *Bidebarrieta*, 11, 2002; 60-77 eta AGIRREAZKUENAGA, Joseba. "Bilboko Lore Jokoen mendeurren gogoratuz eta garaiko eztabaidak gaurkotuz. Ciudad y nuevos imaginarios culturales", *Bidebarrieta*, 11, 2002; 10-25.

11 KINTANA GOIRIENA, Jurgi. *Intelektuala nazioa eraikitzen: R. M. Azkueren pentsaera eta obra*, Bilbao: Euskaltzaindia, 2008.

12 UGALDE, Martín de. *Unamuno y el vascuence*, San Sebastián: Ediciones Vascas, 1979 (1966) eta KINTANA, Xabier de. "Unamuno eta euskara", *Jakin*, 121, 2000; 65-80.

publikoan. Lehen kasuaren erreferentzia ezagunena Elantxoben 1906an gertatutakoa dugu: bertako alkateak ez zuen onartu herriko medikuak euskararik ez ezagutzea. Bigarrenaren adibide dugu Bizkaiko gobernadore zibilak euskara hutsezko pregoiak debekatzeko emandako agindua 1916an. 1922an euskal aldundien ahalegin osoa behar izan zen udalek idazkariei euskararen ezagutza eskatu ahal izateko¹³. Dena den, ez da ahaztu behar, euskararen aurka jazarpena eta debeku sorta baino gehiago, diskurtso ezkorra erabili eta nagusitu izan dela, bertako edo kanpoko agenteen eskutik, isilean edo agerian.

Bilboko biztanleriak gora egin ahala (neurri handian Espainiatik etorritako erdaldunei esker), euskal abertzaletasunak ere aurrera egin zuen, bai erakunde publikoetan, baita gizarte zibilean ere. Bi esparruak izan ziren garrantzitsuak euskararen arloan. Kronologikoki, lehenik eta behin 1904an sortutako Bilboko *Euzko Gaztedija* aipatu beharko genuke. Hiriburuko gazte abertzaleak biltzen zuen elkarte honek euskara eta euskaltzaletasuna bultzatzea zuen bere helburuen artean eta 1910ean *Euzkeltzale Bazkuna* sortu zen bere baitan. Bazkunak bereziki Bilboko euskaldun-berriak batu zituen euskararen mesedetan. Elkartearen emaitzen artean egon ziren *Euzko Deya* aldizkariaren sorrera, 1916 eta 1923 bitartean euskara hutsez argitaratu zen izparringia, hainbat liburuxka eta euskara ikasteko metodoen argitalpena eta antzerki eta euskal abestiei bere jardunaldietan emandako lehenitasuna. 1921. urtearen inguruan *Euzko orratzak* ere asmatu zituzten euskaldunak euren artean ezagutu zitezen eta euskararen erabilera erraztu zedin. Makina bat lagunek ikasi zuen euskara erakunde horren egoitzan.

Euzko Gaztedijak zerikusi garrantzitsua izan zuen jeltzaleek bultzatu zuten beste ekimen batean. 1917an egin ziren hauteskundeetan jeltzaleek gehiago osoa lortu zuten Bizkaiko aldundian eta denbora epe labur batez, besteak beste, euskal kultura eta hizkuntza suspertzeko hainbat ekimen bultzatu zituzten. Urte horretako amaieran Bizkaiko udaletako ordezkarien batzarra antolatu zuen gaztedi jeltzaleak, Felix Landabururen gidaritzapean eta bertan landutako gaien artean zeuden aldundiaren bulegoen izenak euskaratzea, langileak euskalduntzea eta irakaskuntza euskalduntzea, bai Bilboko eskoletan, baita lurralde osoan ere. Justo de Orueta izan zen Bilboko eskolen gaiaren inguruko iritziak bildu zituena eta Kosme Elgezabalek herrietakoak¹⁴. Handik gutxira aldundia auzo-eskolen programa gauzatzan hasi zen, eta eskola berriak eraikitzeaz gain, bertan euskarazko eskolak ematen hasi zen¹⁵.

Abertzaletasunak hazkunde nabaria izan zuen 1915-1919 epean eta horren lekuko dira, aldundiko hauteskundeetan ez ezik, Espainiako kongresurako lehian eta udal hauteskundeetan izandako arrakasta. Garai hartan udalen ardura zen oinarritzko irakaskuntza eta euskaltzaletasunak ere izan zuen eraginik Bilboko udalaren eskoletan. Alde Zaharreko Mugikaren eskola eta Indautxukoa izan ziren, 1918an, zenbait ikasle talderi euskara irakasten hasi ziren lehenak¹⁶.

3. Bilboko udalaren erabakia, 1920ko udal errolda

1910eko hamarkadan, ikusi dugunez, abertzale eta euskaltzaleek hainbat neurri hartu zituzten euskarak lehen mailako tokia izan zezan Bilbo modernoan. Baina horretaz gain beharrezkoa zen jakitea zenbat euskaldun zeuden hiriburuan hartu beharreko neurriak hobeto zehazteko. 1920ko udal errolda egitea aukera egokia izan zitekeen horretarako. Bilboko udalak bi alkate abertzale izan berri zituen, Mario Arana 1916tik 1919ra bitartean eta Gabino Orbe 1919ko uztailetik 1920ko martxora artean. Garai horretan jarri ziren martxan, aldundiaren laguntzarekin, euskarazko irakaskuntza Bilboko udal ikastetxe batzuetan, baita gaueskolak ere eta garrantzitsua zen jakitea zenbat euskaldun zeuden Bilbon, premiak zeintzuk ziren zehazteko eta eskolen eragina neurtu ahal izateko. Mario Aranaren garaian hasi ziren jeltzaleak lehen proposamenak egiten, baina emaitza praktikorik gabe. Paradoxikoa bada ere, 1920. urtean, Rufino Laseca sozialista alkate zela lortu zuten abertzaleek eskakizuna aurrera ateratzea. Laseca abertzaleen botoekin atera zen endore, baina gertaera horrek ez zuen bermatu sozialisten babesik eskakizun horrentzat.

13 *La Voz de Guipúzcoa*, 1922-2-16 eta 18.

14 Abertzaletasunaren Agiritegia, Artea, Archivo Zabala 0003 C.8.

15 ARRIEN, Gregorio. *Educación y escuelas de barriada de Bizkaia (Escuela y autonomía. 1898-1936)*, Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia, 1987.

16 Maisu bat eta maistra bat Mugika eskoletan eta beste hainbeste Indautxukoan. Gero etorri ziren Tiboliko eskola, Atxurikoa, Deustuko Erriberakoa eta marianisten ikastetxea. RUIZ DE LOIZAGA, María Teresa. *Primeras letras, "Revolución social" y Modernización. El Bilbao de la Restauración: 1876-1920*. Doktorego Tesia, EHU 2009,344. or. eta MACIAS, Olga. "II. Errepublikan Bilbon: Lehen Hezkuntzaren birmoldaketa eta lehenengo hastapenak (1931-1932)", *Tantak* 38, 2007; 27-46.

Urte horretako uztailean udal batzarrak oniritzia eman behar zion errolda egiteko inprimakien erosketari. Elgoibar zinegotzi jeltzaleak Estatistika batzordean zera eskatu zuen, orri berriak egin behar zirenez, galdera bat gehitzeko, euskaraz hitz egiteko gai ote zen itauntzeko auzotarrari. Bi hilabete lehenago, Lluís Duran i Ventosa politikari katalanak erroldak, biztanleen erlijioa eta hizkuntza jasotzea eskatu zuen Senatuan eta ezezkua hartu zuen. Bilbon, antza, Elgoibarrek berak erretiratu zuen eskakizuna beste zinegotziek galdera kalterako izango zela adierazi ziotelako, euskaldunak oso gutxi zirelako. Uztailearen 9an, ordea, udal batzarra bildu zenean, Ramon Egia zinegotziak berriro aurkeztu zuen eskaera. Cabo zinegotziak aurkako iritzia erakutsi zuen oso gutxi zirelakoan Bilboko euskaldunak, eta gauza bera gertatzen zela zinegotzi abertzaleen artean ere. Bere esanetan, hain zuzen, bi euskaldun baino ez zeuden zinegotzi jeltzaleen artean. Oraingo honetan, Egiak ez zuen atzera egin eta bozketaren emaitza galdetzearen aldekoa izan zen, 15 zinegotzik aldeko botoa eman zuten eta 9k aurkakoa (sozialistek eta errepublikazaleek hain zuzen). Ez dirudi bozketan galdera hutsa eztabaidatu zenik. Uruñuela zinegotzi liberalak zera argitu baitzuen baiezkua botoa eman ondoren, “que, aunque es muy español, también es muy vascongado”¹⁷. Bozketaren emaitzak ez zuen bestelako hausnarketarik sorrarazi, aztertu ditugun egunkarietan, behintzat, eta urte bukaeran, azaroan, gauzatu zen: errolda egiteko bete beharreko orriak galdera bat gehiago zuen, bilbotarrek euskaraz ote zekiten jakiteko prestatua.

1921. urteko Bilboko udalaren Estatistika Buletinak ez zuen, ordea, aipatu ere egin kontua, erroldaren datuak ematekoan. Oposizioko zinegotziek hutsune horretaz galdetu zutenean alkatearen erantzuna adierazkorra eta hutsala izan zen: datuak hustu zirenean, aurreko urteetako inprimakiak erabili zirenez eta han ez zegoenez euskarari buruzko galderarik, alde batera utzi ziren errolda berriari lotutako erantzunak. 1922ko martxoan Ramon Egia eta Luis Badosa zinegotziek mozioa aurkeztu zuten euskaldunen datuak zenbatzeko, sexua eta bizi ziren barrutiak kontuan hartuta. Hainbat eztabaidaren ondoren, udaleko estatistika saileko langileek hartu zuten bere gain lan hori eta 1922ko uztailearen 14an onartu zuen udalbatzak datuen laburpen-laukia¹⁸. Berehala ikusiko dugunez, kontaketa ez zen erabat zehatza izan, baina hemen gehitu dugu, orduko hausnartzaileek datu horiek erabili zituztelako:

1. laukia: Bilboko euskaldunen banaketa barrutika

Barrutia ¹	Euskaldunak	Gizonezkoak	Emakumezkoak	Bilbotarrak	Bizkaitarrak	Ara-barrak	Gipuzkoarrak	Nafarrak	Bestelakoak ²
Consistoriales	2.673	963	1.710	803	1.345	96	375	28	26
Santiago	2.717	1.022	1.695	807	1.429	90	289	18	84
Achuri	2.456	1.024	1.432	727	1.314	83	211	20	101
Bilbao La Vieja	1.236	571	665	573	490	31	92	12	38
San Francisco	884	374	510	248	407	38	152	25	14
Cortes	1.389	606	783	531	527	54	237	32	8
Estación	1.872	668	1.204	483	989	63	284	22	31
Gran Vía	2.291	697	1.594	566	1.180	97	381	27	40
San Vicente	2.679	1.100	1.579	786	1.296	81	425	44	47
Hospital	1.782	876	906	576	909	68	188	36	5
GUZTIRA	19.979	7.901	12.078	6.100	9.886	701	2.634	264	394

Iturria: Bizkaiko Foru Agiritegia. BILBAO SEXTA 0210/019

1 Barrutien orduko izenak errespetatu ditugu.

2 Espainiako beste herrialde batzuetan, Ipar Euskal Herrian eta Europan, Amerikan edo Filipinetan jaiotako euskaldunak biltzen dira multzo horretan.

4.- Emaitzen oihartzuna

Beste hainbat konturekin batera onartu zuen udalak kontaketa, Bilbok 1922ko metalgintzako langileen grebaren azken egunak bizi zituela eta Madrileko gorteetan gobernuaren enegarren krisia gertatzen zen bitartean. Ez da, harritzekoa, beraz, hurrengo egunetako egunkarietan hausnarketa gutxi aurkitzea erroldaren emaitzen inguruan. Datuak kaleratu zituen *Euzko Deya* aldizkariak iruzkin labur bat baino ez zuen egin eta auzitan jartzen zuen kopuruen zuzentasuna:

Bilbao ´k 120.000 biztanle-inguru daukaz-ta, sei biztanletik euzkeldun bat dago, estadistika orrek diñonez.

¹⁷ Ayer, en el ayuntamiento. *El Liberal*, 1920-7-10.

¹⁸ Laburpen-laukia eta bestelako datuak Bizkaiko Foru Agiritegian daude jasota, BILBAO SEXTA 0210/019 erreferentziapean. Eskerrak eman nahi dizkiogu bertan gidari izan genuen Julen Erostegei arduradunari emandako laguntzagatik.

Baña geuk uste-dogu emen euzkeldun geyago dagozala.

Askok, edo otuta eztagozalako edo zertzelada ori uzkeritzat artu dabelako, eztabe bete utsunia. Eskijer¹⁹.

Beste egunkari batzuek datu nagusiak baino ez zituzten aipatu. Hausnarketa interesgarriena udalak azken zenbaketa onartu aurretik kaleratu zen, baina, ziur aski, egileak ondo ezagutzen zituen emaitzak. *Iñor* ezizena erabiltzen zuen idazleak *Irrintzi* aldizkari komunioan²⁰, “El idioma en el hogar” izeneko lana kaleratu zuen 1922ko ekainaren 10ean. Artikuluan oso kritika gogorak egiten ziren ordura arte jeltzaleek bultzatutako hizkuntz politikari, bereziki Bilbon, eta haren emaitzei. Artikulu hartako pasarterik esanguratsuenak bilduko ditugu segidan:

Bilbao, garrote del idioma vasco, a pesar de la pujante influencia externa del nacionalismo, no siente el aura vivificadora del hogar regenerado patrióticamente. No suena en sus calles la suave expresión del idioma de la Raza; no siente en su ambiente la honesta y patriótica mudanza de sus costumbres; no exhala ansias de cultura y regeneración patria. Bilbao es el Bilbao extranjerizado de nuestros padres, no es el Bilbao redimido por el nacionalismo.

La nutrición étnicamente vasca de Bilbao la ha proporcionado el elemento euskaldun que ha sido absorbido casi en su totalidad por el nacionalismo. Sin embargo, en el terreno de los hechos esa absorción ha sido más bien aparente que real, pues no se concibe de otro modo que esa inmensa masa euskaldun que ha abrazado el nacionalismo, venga cortando casi indefectiblemente el hilo del idioma en sus hijos, creando esos grupos familiares tan comunes en Bilbao y otras capitales vascas, de padres que penosamente se expresan en erdera y de hijos que desconocen en absoluto el euzkera.

Las únicas reacciones entre reducidos grupos de erdaldunes, el euskaldun barri, henchido de prejuicios y reparos contra la expresión vulgar del pueblo, dando lugar con ello a hacer pensar a la gente euskaldun que existen dos euskeras, uno viejo y otro nuevo, cuando lo que hay es una, salpicada de palabras erdéricas, y otro que construye las expresiones pseudo-euskéricas bajo la influencia natural y lógica del idioma erdérico nativo y familiar.

Muchos patriotas mandan a sus hijos a las escuelas vascas, pero ellos se desentienden de enseñarlo en el hogar.

Urte horretako irailaren erdialdera, ospatu zen Gernikan Eusko Ikaskuntzaren III. Kongresua, Hizkuntza eta Hezkuntza izan ziren bertako gai nagusiak. Gaia ez zen zuzenean aipatu, baina onartutako ondorioen artean hirugarrenak zerikusiz zuzena zuen irakaskuntzaren auziarekin. Honela zioen:

3'gna.—Euskaleriko uriaundietako Ayun-tamentu gustieri, batez bere Bilbo' eta uri aundienetakoeri, euren eskoletan euskaldun ume txikientzako euskal-ikastaroak yari dagiezala eskatu. Au egin ezker ba, guraso askok euren umeei euskera irakasteko egin bear dituen alegiñak, elitxakez alperikakoak izango ta²¹.

Inkestaren epeltasunean, beharbada, eta Gernikako batzarraren berotasunean euskaltzaleen batzarra deitu zuten Bilbon abenduaren 3rako. Batzarraren helburua euskararen alde zelari jokatu hobeto zen eta aurreko antzeko beste ekintza batzuekin alderatuz bertan onartu zen hizkuntza bakarra euskara izan zen. Egindako diagnosis ere zorrotza zen: «Auxe da gure egoera, ez da ona, ez da pozgarria; okerra da. Zuzendu daigun, obetu daigun. Geuk egingo ez doguna ez dauku beste iñok egingo. Asi gaitezen zerbait egiten, eldu daiogun lanari, eta jokatu dagigun zintzo, jator eta garbi». Batzarra, esan bezala, Bilbon egin zen eta Bizkaia zuen, batez ere, gogoan. Hori ere berrikuntza zen, ordura arteko euskarazko ekintza gehienak bertatik kanpo egiten zirelako: «Euskerea biztu, indartu ta zabaltzeko alegin guztiak Bilbao'n bertan izan bear dira eta Bilbao'koen artian. Alperrik izango da edo beintzat alegin geiena galduten da, zeregin ori alderdi guztietara zabaldu ezker. Bidia Bilbao'k erakutsi biar dau. Eta an euskaldun utsentzako batzoki bat sortu bear ko litzeke, euskaldunak euskal-girorik osoena izan dagien»²². Batzarraren aldatzeko eta zuzentzeko asmoak eta gogoak gorabehera, emaitza praktikoa gutxi izan zuen. Hurrengo urteko irailean Primo de Riveraren diktadurak inizatiba horiek guztiak geldiarazi zituen, *Euzko Deya* eta *Aberrri* komunikabideak itxi zituen gobernuak, *Euzkadi* egunkariaren Euskal Atala debekatu egin zuen eta Barakaldoko eta Maistren Eskolako euskarazko eskolak bertan behera geratu ziren. Euskaltzaindia eta Euskara Katedra baino ez ziren mantendu diktaduraren ia amaiera arte.

19 *Euzko Deya* XIV, 1922. Naskaldijan. Bilbao'n zenbat euzkeldun.

20 Gogoratu 1921. urtean zatitu egin zela Jel Batza alderdia; hori zen orduko jeltzaleen erakundearen izena (Comunión Nacionalista Vasca), eta *Aberrri* aldizkari jarraitzaileek berri ere Euzko Alderdi Jeltzalia sortzea erabaki zutela. *Irrintzi* Bilboko gazte komunioisten ahotsa zen.

21 Eusko Ikaskuntzaren kongresuek arreta berezia jarri zuten hasieratik eskolako elebitasunaren inguruan. Ikusi, adibidez, LANDETA, Eduardo. “El bilingüismo escolar”, en *I Congreso de Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos*, Oñati 1918, pp. 121-125.

22 AKESOLO, Lino. *Idazlan guztiak*, Zornotza: Karmel, 1989, 13. or.

5. Zenbaketa berria

Datuen laburpena ez ezik, erroldaren 25.000 orriak esku artean edukitzeko aukera izan dugu. Gure lehen asmoa laburpenean aipatzen ez ziren hainbat uztarketa lantzea zen, baina berehala konturatu ginen beharrezkoa zela kontaketa guztia berriz egitea²³. Ondorengo orrialdeetan egingo den azterketa, beraz, datuen hustuketa berri baten emaitza da. Erroldak hainbat datu eskaintzen dituzte eta 1922an egin zuten laburpenean ez bezala, ia guztiak (izen-abizenak izan ezik) erabiliko ditugu gure lanean: bizilekua, jatorria, familia-egitura, adina, ogibidea eta alfabetizazio-maila. Kontuan izan behar dugu, dena den, behin baino gehiagotan daturen bat falta dela orrietan eta gabezia horren ondorioz zenbakiek ez dutela beti bat egiten.

Datuak ematen hasi aurretik, ordea, merezi du arreta pixka bat jartzea orrietan azaltzen diren erantzunetan. Berez orri bakoitzak lauki txiki bat eskaintzen zuen erantzuna jasotzeko eta galdera zuzena zen: “SABE o no Euzkera”. Erantzunak, dena den, hainbat bilbotarrek euskarenganako zuten jarreraren lekuko ditugu. Gehiengo oso zabalak “si” edo “no” erantzun zuen, baina zenbaiten kasuan erantzuna adierazgarria izan zen. Hala 79 lagunek “bai” edo “bay” erantzun zuten, besteren batek “gitzi” zekiela adierazi zuen eta beste batek “piska bat”. Erantzuleen euskalduntasuna adierazteko modu bat zen, zalantza gabe. Beste 38 lagunek euren ezjakintasuna ozenki azaldu zuten. Batzuek grafikoki egin zuten “No” erraldoiak idatziz, beste batzuk zuten toki apurra hartu zuten ezezkoa adierazteko: “Ni falta”, “Ni quiero”, “No lo creen necesario”, “No, los dialectos no es necesario aprenderlos por inútiles”, “no les interesa este dialecto por no ser oficial”, “No, ni falta que hace” ;no, por ser español”, “Para qué”, “Somos Bilbaínos de toda la vida” edo “no nos interesa el euskera. Sin embargo hablamos el castellano, ingles y francés”. Egun ere erabiltzen diren leloak dira eta giro eta sentimendu baten erakusle zuzenak ziren. Azken batek askoren errealitatea erakutsi zuten: “olvidó” erantzun zuenean.

Badago hirugarren erantzun talde bat zailtasun gehiago sortzen dituen: euskaraz jakin bai, baina erdi-ipurdiz zekitenek osatutakoa: 3 lagunek “bastante” zekitela adierazi zuten, 15ek “regular” edo “a medias”, 33k “algo”, 6 erantzunek “entiende” kontzeptua erabili zuten, 80k “poco” eta 8 lagunek “si y no” idatzi zuten, euren maila eskasa azaltzeko. Azken 25 lagunek osatutako taldeak ikasten ari zirela adierazi zuten. Guztiak sartu ditugu euskaldunen taldean, nahiz eta jakin erantzun horiek, baita zenbait baiezkok ere gehiago erakusten zutela erroldatuaren euskararen aldeko borondatea eta ez benetako ezagutza.

6. Datuen azterketa: kopuru osoa eta jatorria

Gure kontaketa arabera, 21.578 euskaldun ditugu 1920ko Bilbon. Kontutan izanik Bizkaiko hiriburuak udalaren estatistika-buletinaren arabera 103.886 bizilagun zituela urte horretan²⁴, biztanleriaren % 20,77 zen euskalduna urte hartan. Datuaren garrantziaz jabetzeko nahikoa da erreparatzea 1981ean, urte hartako errolda egin zenean bilbotarren % 6,38k baino ez zutela aitortu euskaraz zekitenik²⁵. Gauza asko, politikan gertatu ziren 61 urte horietan, kulturen, ekonomian eta gizartean, eta gutxi egin zieten mesede euskal hiztunei. Dena den, euskararen galera, ez zen ezinbesteko prozesu bat eta are gutxiago “berezkoa” edo naturala. Erabaki pertsonalaren eta eragile sozialen eta politikoen esku hartzearen ondorio baino. Bilakaerak norabide desberdinekoak izan daitezkeela frogatzeko azken datu bat eskainiko dugu: 2001. urtean bilbotarren %15,32k bere burua euskalduntzat zuen eta % 21,15k “ia-euskalduntzat”²⁶.

Aztertzen ari garen garaiko egile askok, baita gaurko hainbatek ere, etorkinen garrantzia azpimarratu dute euskararen galera-prozesuan eta interesgarria da ikustea nola zegoen banatuta urte hartan hiriburuko biztanleria: 65.696 lagun Bilbon eta Bizkaian jaiotakoak ziren, 4.676 Araban, 3.317 Gipuzkoan eta 2.613 Nafarroan. Hots, 76.302 ziren euskal jatorriko bilbotarrak, nahiz eta horietako asko gaztelania nagusi zen inguruetan jaio edo aurreko hamarkadetan Bilbora heldutako erdaldunen seme-alabak izan. Talde horri bakarrik erreparatuz gero euskaldunen kopurua dezente handitzen da, % 28,27ra, baina nabarmen jarraitzen du gutxiengoa izaten.

23 Ustuketa lana burutzeko Itxaso Mallabiabarrenaren, Oihana Iguaranaren, Mirari Azkuneraren eta Irati Saenz de la Fuenteren laguntza izan dugu. Historia Garaikidea Saileko Mikrofilmazio Laborategiko arduradunak Juan Carlos Perezek, beti bezala, abegitsu hartu gaitu. Mila esker guztiei.

24 Espainiako Instituto Nacional de Estadística-ren arabera 112.819 ziren Bilboko biztanleak garai hartan.

25 EUSKO JAURLARITZA. 1981eko Euskadi Komunitate Autonomoko etxebizitzaren eta biztanleen zentsua. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 1983 eta BILBOKO UDALA. Euskara Bilbon : azterketa soziolinguistikoaren laburpena, Bilbo: Bilboko Udala, 1991.

Eguno bilbotar euskaldunen azterketa ikusteko, begiratu BASTERRETXE, Izar. “Euskararen egoera Bilbon. Ikuspegi soziolinguistikoa”, In: Askoren artean. *Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Bilbo: Universidad de Deusto, 2002; 415-432.

26 http://eu.eustat.es/estadisticas/idioma_e/censo.html#axzz1QlsF89Gx

Euskaldunen kopurua honela banatzen da jatorriari dagokionez:

2. laukia: Bilboko biztanleria euskaldunaren jatorria, 1920

JATORRIA	KOPURUA	%
Bizkaia	9677	45,06
Bilbo	7032	32,74
Gipuzkoa	2723	12,68
Araba	778	3,62
Nafarroa	294	1,37
Burgos	170	0,79
Atzerria + Ipar Euskal Herria	149	0,69
Santander	134	0,62
Errioxa	117	0,55
Madril	46	0,21
Valladolid	46	0,21
Leon	34	0,16
Asturias	30	0,14
Palentzia	30	0,14
Soria	26	0,12
Beste probintziak	196	0,92

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Hainbat datu azpimarratu daitezke lauki honetatik. Lehen, lurraldeen ordena jarraituta, bizkaitarren nagusitasuna bilbotarren gainera dugu. Ogibideak eta sexuak aztertzen ditugunean gaia berriro landuko dugun arren Bilboren erakartzeko gaitasuna izan behar dugu kontuan, bai industrian, baita zerbitzu arloan ere. Neskameek duten garrantzia da horren lekuko zuzena. Bilbotarren kasuan agerian geratzen da euskaldunen kopuru urria 1877. urtean, immigrazioa hasi berria zegoen unean hiriak 35.227 biztanle zituelako. 43 urte geroago 7.032 baino ez ziren euskaldunak eta horietako zenbait beste eskualde batzuetatik etorritakoen seme-alabak ziren.

Bizkaitarrei dagokienez, lurraldeko herri guztietatik etorritako euskaldunak aurki daitezke Bilbon. Hiru datu azpimarratu behar ditugu une honetan. Lehen, begi-bistakoa denez, hego-ekialde (Arratia) eta ekialdeko herrien presentzia oso garrantzitsua dela:

3. laukia: Bilboko Bizkaiko euskaldunen udal jatorria 1920an

UDALERRIA	ETORKIN EUSKALDUNAK	%
BEGOÑA	473	4,92
BERMEO	446	4,64
AMOREBIETA	444	4,62
OROZKO	361	3,75
DURANGO	360	3,74
MUNGIA	286	2,97
GERNIKA	283	2,94
IGORRE	282	2,93
MARKINA	278	2,89
OTXANDIANO	278	2,89
ELORRIO	267	2,78
LEKEITIO	245	2,54
ZEANURI	206	2,14
DIMA	171	1,78
DEUSTU	153	1,59

UDALERRIA	ETORKIN EUSKALDUNAK	%
MUNDAKA	152	1,58
GETXO	150	1,56
LARRABETZU	149	1,55
ZEBERIO	148	1,54
AREATZA	141	1,47
GALDAKAO	132	1,37
ABADIANO	127	1,32
ERANDIO	123	1,28
ARRIGORRIAGA	121	1,25
MUXIKA	114	1,19
LEMONA	111	1,15
LEZAMA	110	1,14
BARAKALDO	104	1,08
ONDARROA	102	1,06
ZAMUDIO	100	1,04

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Bigarrena, guztiak esaten dugunean ez dagoela salbuespenik, hots, Lanestosatik hasi eta Ermura bitarteko herri bakoitzean jaiotako euskaldun bat gutxienez bizi zela Bilbon garai hartan. Hirugarrena, kopuru absolutuei erreparatzeaz gain, nabarmentzekoa da ustez herri erdalduntzat jotzen diren zenbait guneeetatik talde esanguratsuak heldu zirela Bilbora: Barakaldotik 104 lagun; Sestaotik 66, Portugaletetik 47, Gallartatik 37, Zallatik 35, Urduñatik 31, Santurtzitik 28, Trapagaranetik 27, Balmasedatik 21 eta Karrantzatik 13²⁷. Ezin jakin, izenak banan-banan aztertu gabe, euskaldun horiek urte batzuk lehenago inguru horietara joandako familien oinordekoak ote ziren edota aspaldian bertan errotutakoak. Ezta euskara Bilbon ikasi ote zuten edo beraien jatorriko herrietan. Edozein modutan, datu horiek adierazten digute euskarak XIX. mende amaieran uste baino hedadura zabalagoa zuela Bizkaian.

Gipuzkoarrek osatzen dute hurrengo multzo handia. Hemen ere lurraldeko herri ia guztiek zuten ordezkartza, nahiz eta kopurua altuagoa izan Bizkaiko mugara hurbiltzen garen neurrian: Donostiaren atzetik (223 lagun) Bergara (183), Oñati (177), Azpeitia (145), Mutriku (132), Arrasate (129), Deba (119), Eibar (114) eta Eskoriatza (99) ditugu zerrendaren buruan. Bada, bat azpimarratzekotan herrialde horren euskalduntasuna era nabarmenean azaltzen duen datua. Orduko erroldaren arabera 3.317 gipuzkoar bizi ziren Bilbon garai hartan eta horietatik %82 euskalduna zen.

Arabako datuak oso interesgarriak dira, XIX. mendeko egileek, eta gaia XX. mendean aztertu dutenek emandako datuak berretsi eta zehazten dituztelako. Gipuzkorako erabili dugun irizpide bera erabiliz esan dezagun lehenik eta behin Bilbon bizi ziren arabarren % 16,5 zela euskalduna eta Gipuzkoakoan antzera mugako herriak izan zirela euskaldun gehien bidali zituztenak Bizkaiko hiriburura. Dena den, datuek sorpresa bat edo beste adierazten digute:

4. laukia: Bilboko Arabako euskaldunen udal jatorria 1920an

UDALERRIA	ETORKIN EUSKALDUNAK	%
LAUDIO	134	17,24
LEGUTIANO	112	14,41
GASTEIZ	107	13,77
AMURRIO	81	10,42

²⁷ VELASCOK 1879an (484. or) herri horietako gehienetan euskara ia erabat galduta zegoela adierazi zuen eta hitz egiten zutenak eremu euskaldunetik etorritakoak edo zaharrak ziren.

UDALERRIA	ETORKIN EUSKALDUNAK	%
AIARA	16	2,06
ARRATZUA UBARRUNDIA	14	1,80
OKONDO	12	1,54
ZIGOITIA	10	1,29
AGURAIN	9	1,16
ARTZENIEGA	7	0,90
ARETA	7	0,90
ARAIA-ASPARRENA	6	0,77
ELTZIEGO	6	0,77
VALDEGOBIA	6	0,77
IRURAIZ GAUNA	5	0,64
LAGUARDIA	5	0,64
LANTARON	4	0,51
MAEZTU	4	0,51

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Lan asko idatzi dira euskarak Araban izandako atzeratzearen inguruan. Batzuk guk aztertzen dugun garaikoak dira ia-ia²⁸, beste batzuk gaur egungoak²⁹. Guztiek bat egiten dute Arabako toki gehienetan hitz egin zela euskaraz esaterakoan, toponimia eta abizenak lekuko, baina XX. mende hasieran euskararen mugak Arabako iparraldearekin lotzen zuten. Ez da ahaztu behar, dena den, Eulogio Serdanek idatzitakoa:

No es posible fijar con rigurosa exactitud la lenta y continua retirada de la lengua euskara, dialecto alavés, en dirección al centro en que todavía conserva esta su pureza primitiva. Faltan datos estadísticos y otros detalles inapreciables para determinar con la precisión debida este importante estudio³⁰.

Serdanen esanetan 1927. urtean Aramaion eta Legutianon baino ez zen hitz egiten euskaraz eta gutxi batzuk baino ez ziren euskaldunak Zigoitian, Baranbion eta Laudion. Gure estatistikak, ordea, hainbat ñabardura ezartzen ditu. Zalantza gutxi egin daitezke Aiarako euskaldunen kopuruaren inguruan, Audiok, Amurriok eta Araiak dituzten taldeei begiratzuz gero³¹. Gasteizek ere talde garrantzitsua eman zion Bilboko etorkinen euskaldunei. Baraibarrek arrazoi, oraindik bazeuden euskaldunak Lautadan (Arratzua-Ubarrundian, Iruraiz Gaunan, Agurainen edo Araian)³², baina harrigarria egiten zaiguna zera da, Maeztutik, Laguardiatik, antaronetik edo Valdegobiatik ere alde egitea euskal hiztunak Bilbora. Kontu horrek ez dauka azalpen garbirik. Odon de Apraizen arabera, XVI. mendean galdu zen euskara inguru horietan eta nekeza da ulertzea nola XIX. mendearen amaieran han jaiotako euskaldunekin egiten dugun topo. Hiru azalpen posible ikusten ditugu. Zenbait familian mantendu izana dugu bata. Euskara jakin ez arren, baietz erantzun zutela da bigarrena. Bilbora heldu zirenean ikasi zutela dugu hirugarrena. Valdegobiako Fresneda auzoko hiru lagunek, esate baterako, aitortu zuten bazekitela euskaraz, baina horien artean Bilbon denbora gutxien zeramanak 20 urte zeramatzen. Azalpen horrek, bestetik, beste gai interesgarri batera garamatza, euskaldun berriak sortzeko gaitasunera, alegia. Aurrerago itzuliko gara kontu horretara.

Nafarroako euskaldunen ordezkartza apalagoa da Bilbon. Bertan zeuden 2.613 nafarretatik 309 baino ez ziren euskaldunak, %11,82:

28 BARAIBAR, Federico. Palabras *alavesas*. *Discurso leído en Bilbao el 28 de abril de 1905 ante la colonia alavesa de Vizcaya*, Bilbao: Imprenta de la Casa de Misericordia, 1905 eta SERDÁN, Eulogio. "La desaparición del vascuence en Álava", *Vida Vasca*, 4, 1927; 197-199.

29 APRAIZ, Odón. *El vascuence en Vitoria y Álava en la última centuria (1850-1950)*, Vitoria: Diputación Foral de Álava, 1976 (baina 1950ekoa), ZUAZO, Koldo & KNÖRR, Henrike. *Arabako euskararen lekukoak: ikerketa eta testuak*, Gasteiz: Eusko Legebiltzarra, 1998 eta OTSOA DE ALDA, Jabi & BREÑAS GONZÁLEZ DE ZARATE, Estibalitz. *Antecedentes del Euskera en Álava*, Gasteiz: Geu, 2002.

30 SERDAN, Ibidem, 197. or.

31 BARRENENGOA, Federico. "El euskera de la tierra de Ayala", *Euskera*, 21, 1976; 185-193.

32 BARAIBAR, ibidem, 7. or.

UDALERRIA	ETORKIN EUSKALDUNAK	%
IRUÑA	31	10,69
ALTSASU	15	5,17
LIZARRA	7	2,41
LOS ARCOS	6	2,07
LEITZA	5	1,72
LESAKA	5	1,72
TUTERA	5	1,72
URDIAIN	5	1,72
VIANA	5	1,72
BETELU	4	1,38
ZIORDIA	4	1,38
DICASTILLO	4	1,38
FITERO	4	1,38
GAINTZA	4	1,38
ITURMENDI	4	1,38
LAKUNTZA	4	1,38
TAFALLA	4	1,38

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Arabako kasuan bezala Iparraldea eta mendebaldea dira Nafarroako euskaldun askoren iturburua. Iruñerria da muga nabarmena. Dena den, hemen ere, badaude, hainbat datu argigarri. Agoizko barrutiak hainbat ordezkari ditu Bilbon eta Artozkitik, Burgitik, Castillo Nuevotik, Espartzatik edo Zangozatik bilbotartutako pertsonak agertzen dira zerrendan eta gauza bera gertatzen da Lizarra aldean. Lizarra bertako 7 lagun daude, eta Arizaletako, Dicastilloko edo Larragako pertsonaren bat badago talde horretan. Are esanguratsua da Los Arcoseko 6 lagun aurkitzea bertan, nahiz eta horietako 3k hogeita bost urte baino gehiago eraman Bilbon bizitzen eta Mendabiako beste hiru, horiek ere 20 eta 39 urte bitartean zeramaten Bilbon. Tafallakoek ere denbora asko zeramaten zazpi kaleetan, horietako batek 56 urte. Tuterako bost 5 lagunetatik, ordea, bakarrak egin zituen 10 urte baino gehiago Bilbon.

Ipar Euskal Herriak ordezkari mugatua izan zuen Bilboko euskaldungoan. Ezaguna da XVII. mendean merkataritza lapurtar batzuk ari zirela lanean Bilboko portuan, baina presentzia hori murriztu egin zen denboraren eta bertoko merkatarien presioaren ondorioz eta XX. mende hasieran arrasto txikia zuten Bizkaiko hiriburuko kaleetan. Merkataritza baino gehiago, zerbitzu sektorean (neskame, irakasle) aurkitu zuten ogibidea. Baionako hamar bat lagunek, Donibane Lohizuneko beste hainbestek, uztariztar pare batek eta Hazparneko eta Muskildiko lekaime banak osatu zuten Bidasoaz harandiko ordezkari zabalena.

Atzerritarren kasuan bi talde oso desberdin atzeman daitezke. Euskaldun jatorriko pertsonak, bereziki Amerikan (Kuban eta Argentinan) jaiotakoek osatzen dute bata eta Bilbora bizitzera eta lan egitera etorritakoek bigarrena. Antzeko zerbait gertatzen da Espainiako lurraldeetatik hurbildutakoekin. Arabako kasuan bezala, baliteke batzuk euskaldun jatorrikoak izatea eta euskara gordetzea, baina beste bi aukerak dira logikoenak, hots, euskararen ezagutza puztea edota Bilbon edo Euskal Herriko beste tokiren batean ikastea. Hizkuntza bat ikasteak, irakaskuntza formaletik kanpo, herrialde batean denbora luzea bizitzea eskatzen du eta herrialde horretan hizkuntza hori era arruntean erabiltzea. Bildu ditugun datuetan askok lehen baldintza betetzen dute: hala nola Bilbon 20 urtez bizitzen ari zen Albaceteko bikoteak edo Avilako emakume batek (55 urte). Beste kasu batzuetan datua susmagarri samarra iruditzen zaigu: Bilbon 3 urte zeraman astorgarra lekuko. Zenbait kasutan, nabarmena zen etorri berrien ahalegina. Hala Leónetik etorri berri zen bikote batek ikasten ari zela azaldu zuen eta antzeko zerbait suma daiteke hainbat gazteren artean.

7.- Datuen azterketa: bizilekua barrutika

Erroldako datuek, 1922an egin zuten moduan, aukera ematen digute Bilboko euskaldunen bizitokia ezagutzeko eta aztertzeko. Dena den, beharrezkoa da, barruti bakoitzaren mugak eta ezaugarriak zehaztea, orduko barrutiek, maiz, zerikusi gutxi dutelako egun hiriak duen banaketarekin. Orduan ere udalak edo beste erakunde batzuek irizpide desberdinak zituzten hiria banatzeko orduan. Ezin dugu utzi aipatu gabe, gainera, 1920. urtean, ez Begoña, ezta Deustu ere, ez zirela Bilboko udalbarrutiaren zati, udal autonomoak baino³³. Kontuan izan behar da, halaber, Bilbok hazkunde handia bizi izan zuela XIX. mendearen azken herenean eta XX. mendearen hasieran, eta zerikusi gutxi zuela antzinako Zazpi Kaleekin. Hiri berri baten aurrean gaude eta bertako biztanleak eta beraien kezka ere, neurri batean behinik behin, berriak ziren³⁴. Hauteskundeak izan ziren barrutien banaketarako erreferentzia, eta errealitate horrek azaltzen digu barruti batzuen hedadura berezia. Adibiderik deigarriena, zentzu horretan, Udaletxeko barrutia dugu, Matiko auzoaz gain, Plaza Barria ere bere baitan biltzen baitzuen. Bi datu-mota erabiliko ditugu barrutien ezaugarriak azaltzeko orduan: mailaketa sozioekonomikoa eta hauteskundeetako emaitzak.

Hamar ziren garai hartako Bilboko barrutiak. Lehenengoa Udaletxearen barrutia zen, eta bertan gizarte-nahasketa handia zegoen: Campo Volantineko pasealekuko txaletetan goi-mailako burgesia bizi zen, baina Tiboli inguruan langile kualifikatuak eta enplegatuak. Jeltzale eta monarkikoen aterpea zen. Bigarren barrutiak, Santiagokoak, Alde Zaharreko zatirik handiena hartzen zuen. Bilbon jaiotako klase ertainek, dendariak eta artisauek osatzen zuten biztanleriaren zatirik handiena eta jeltzaleen gotorlekurik garrantzitsuena zen. Hirugarren barrutia, Atxurikoa, langile auzoa zen, baina bertan biltzen zen Ronda kalea eta horrek izaera bikoitza ematen zion. Errepublikazaleak eta jeltzaleak izan ohi ziren nagusi bertan. Laugarrenak, Bilbo Zaharrak, bosgarrenak, San Frantziskok, eta seigarrenak, Gorteak, antzeko ezaugarriak zituzten. Langile-auzoak ziren, etorkinen bilgune eta sozialisten eta errepublikazaleen boto-emaile oparoenak. Hala ere, bazeuden barne-diferentziak, San Frantzisko auzoa txukunagoa zen eta hirian hobeto integratua zegoen. Gorteak barrutiak meategietako langileak eta prostituzioa biltzen zuen. Bilbo Zaharra, aldiz, auzorik kaskarrena zen eta bertan nabarmentzen zen gizarte-degradazio handiena. Dena den, barruti horrek, Abusuko auzoa hartzen zuen bere baitan, hots Bilboko hegoaldeko nekazari gunea. Ez dugu 1920ko datu zehatzik, baina, urte batzuk geroago, 1935ean Alde Zaharreko biztanleriaren % 65,8 Bilbon, Bizkaian, Araban edo Gipuzkoan jaiotakoak ziren, beste auzo horietan, Bilbo Zaharrean izan ezik % 48,8 osatzen zuten jatorri horretakoak. Bilbo Zaharrean kanpotarrak biztanleriaren % 53,31 ziren³⁵. Zabalkundean eraikitako Abandoko geltokiak ematen zioten izena zazpigarren barrutiari: Geltokia. Ereku horrek, Gran Vía-ko eta San Bizenteko barrutiek bezala, hiri modernoaren alde burgesa ordezkatzeko zuten. Bertan, bereziki Gran Vía, kokatzen ziren eraikin garrantzitsuenak (aldundiarena, banketxeenak, aberatsen etxebizitzak eta elkarteak), bertan zeuden ospe handiko lanbideen egoitzak (medikuenak eta legegizonenak) eta, gero eta gehiago, bertan ziren hiriko klase ertainak, nahiz eta hainbat tokitan, Uribitarten edo Fernández del Campo kalearen inguruan, esate baterako, gizarte-maila apalagoko taldeak bizi. Alderdi monarkikoen bertan zuten babes handiena, nahiz eta EAJk ere jarraitzaile ugari eduki inguru horretan. Hamargarren barrutiak, Hospitalak, azkenik, Basurton eraiki berri zen erietxetik hartu zuen izena eta Zorrotzara arte zabaltzen zen. Zati handi bat oraindik eraiki gabe zegoen eta bertan gizarte-nahaste handia zegoen, Indautxuko txaletekin batera, Basurto eta San Mameseko baserriak bertan bizi zirelako, baita hainbat langile-familia ere. Ezaugarri horien ondorioz hauteskundeetako emaitzak aldakorrak izaten ziren.

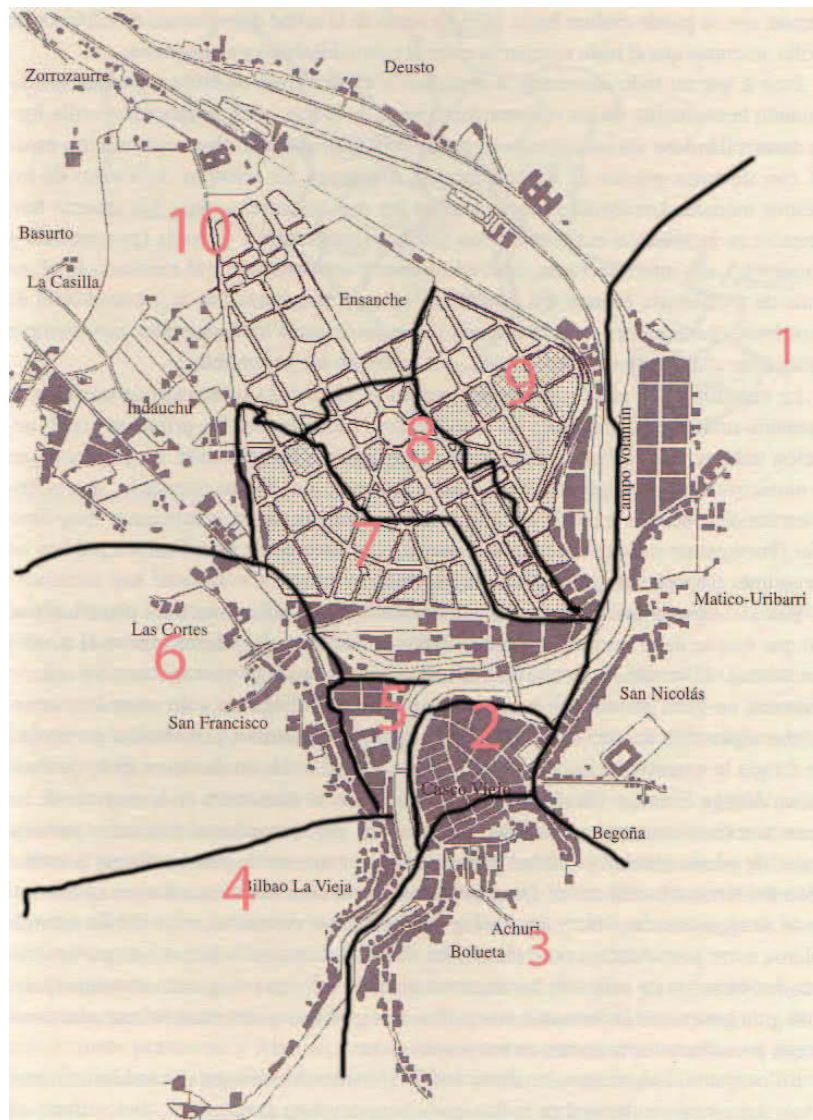
Ez dugu aurkitu garai hartako barrutien mapa egokirik eta geuk marraztu dugu bat. Irakurleak kontuan izan dezala ez dela erabat zehatza, baina balioko dio irudikatzen barrutien orduko banaketa geografikoa.

33 Ander Rosen ustez, Deustu izan zen Bilbo inguruko elizateen artean euskara galdu zuen lehena. ROS CUBAS, Ander. Bilboko toponimia”, In: ASKOREN ARTEAN. *Bilbao. el espacio lingüístico. simposio 700 Aniversario. Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea Simposioa*, Bilbo: Universidad de Deusto, 2002; 122. orr.

1915. urtean Deustuko *Euzkadi*-ko berriemaileak idazlan zorrotza argitaratu zuen egunkari horretan. Jauntxoeren errua izan zen euskararen galera herri horretan, baina jeltzaleak nagusi izanik XX. mende hasieran, ezer gutxi egin zuten euskararen alde, «gu nagusi gara euzkeraz zer-edo-zer aurreratzen ezpadan errija, orduban bai, bai ixango dogula ikaragarriko errua, orduban bai bustarritu gintzakezale Deusto'ko errija orain arte agindu daben jauntsubokaz». *Euzkadi*, 1915-3-20. Deusto.

34 GARCÍA MERINO, Luis V. *La formación de una ciudad industrial. El despegue urbano de Bilbao*, Oñati.: IVAP, 1987, 657. orr.

35 GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel. *Economía, población y ciudad*, Bilbao: Fundación BBVA, 1995, 235. orr.

Honako hau da euskaldunen banaketa bildu ditugun datuen arabera

6. laukia: Bilboko biztanleria euskaldunaren banaketa barrutika 1920an

	UDAL BARRUTIAK	BIZTANLERIA OSOA	EUSKALDUNAK	%
5	SAN FRANCISCO	11.142	1.117	10,03
6	CORTES	11.280	1.157	10,26
10	HOSPITAL	11.008	1.609	14,62
4	BILBAO LA VIEJA	6.971	1.266	18,16
8	GRAN VÍA CASAS	10.911	2.467	22,61
1	CONSISTORIALES	12.481	2.877	23,05
3	ACHURI	11.390	2635	23,13
7	ESTACIÓN	8.893	2.395	26,93
2	SANTIAGO	9.925	2.782	28,03
9	SAN VICENTE	9.885	3.273	33,11
	Guztira	103886	21578	20,77

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Udalak egindako lehen kontaketaekin alderatuta, gureak 1.600 lagun gehiago zenbatu ditu, eta barrutien arteko ordena aldatu egin du. Bi kontaketa San Frantzisko barrutia da euskaldun gutxien dituen, bai kopuru absolutuei dagokionez, baita proportzioari dagokionez ere. Ondoren Gorteak barrutia dago; hemen ere euskaldunen proportzioa oso baxua da, %10 ingurukoa. Hospital barrutian euskaldunen kopurua eta proportzioa igo egiten da, baina ez da oso altua. Bilbo Zaharrean, aldiz, proportzioa ia-ia hiriko batz bestekora heltzen da, nekazari auzuneei esker ziur aski. Barruti hori da, hain zuzen, euskaldunen jatorriari erreparatuz gero, Bilbon bertan jaiotako kopururik altuena erakusten duena. Cortes barrutian bilbotarrak eta bizkaitarrak ia-ia parean daude. Beste guztietan, hain zuzen, Bizkaiko beste herrietan jaiotakoak bilbotarrak baino gehiago dira. Beste sei barrutietan euskaldunen proportzioak % 20a erruz gaintzen du, baina alde handiak daude barruti batetik bestera, Gran Vía euskaldunek % 22,61 ordezkatzeko dute eta ondoan dagoen San Vicenteko barrutian % 33,11 dira, hau da 3.000 lagun baino gehiago. Desoreka nabarmenena Udaletxeko barrutian gertatzen da, bertan euskaldun asko bizi delako, ia 2.900, baina Bilboko auzorik populatuena denez gero, haien proportzioa asko jaisten da. Sei barruti horietako euskaldunen beste ezaugarri komuna bizkaitarren nagusitasuna dugu, Bilbon jaiotakoaren aurrean. Izan ere, bilbotar euskaldun bakoitzeko ia bi ditugu Bizkaiko beste herri batzuetan jaiotakoak. Datu horrek azalpen erraza dauka, ogibideak aztertzen ditugunean ikusiko dugunez.

8.- Datuen azterketa: bizilekua kaleka

Ezaguna da hizkuntza baten bizitzarako beharrezkoa dela, hiztunen kopurua esanguratsua izateaz gain, hauek elkarrengandik hurbil egotea, hiztunen arteko komunikazioa ahalbidetzeko. Gure azterketak erakusten duenez Bilboko zenbait kaletan gertatu zen euskaldunen kontzentrazio esanguratsua, baina kasu gehienetan gaztelaniaren itsasoan sakabanatutako arrainak ziren hiriburuko euskaldunak. Ondorengo laukian euskaldun gehien biltzen ziren kaleen zerrenda dugu:

7. laukia: Bilboko biztanleria euskaldunaren banaketa kaleka 1920an

KALEA	EUSKALDUNEN KOPURUA	BARRUTIAREN %
SOMERA	439	16,66
ARTEKALE	433	15,56
ITURRIBIDE	417	14,99
HURTADO DE AMEZAGA	386	16,12
RONDA	367	13,93
SAN FRANTZISKO	356	31,87
AUTONOMÍA	335	20,82
GRAN VÍA	325	13,17
ZABALA	324	28,00
HENAO	316	9,65
TENDERÍA	300	10,78

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Bi multzo desberdin ditugu laukian. Alde batetik Bilboko kalerik garrantzitsuenak agertzen zaizkigu. Hor jende asko bizi zenez, euskaldun asko bizi zen bertan. Bigarren multzoa Alde Zaharreko zenbait kalek osatzen dute: Somerak, Artekalek, Iturribidek, Rondak eta Tenderiak. Tradizio eta pisu askoko guneak ziren, merkataritzarekin lotuak, baina bertan aurki daitezkeen euskaldunen talde zabalak zera erakusten digu: Bilbon bizi ziren euskal hiztunen multzo garrantzitsu bat Ibaizabalen eskuinaldeko gune historikoan kontzentratu zela. Ez ziren, beraz, halabeharrez, herrietatik Bilbora erostetak egitera etortzen ziren “baserritarak” inguru horretan entzuten zen euskararen iturri bakarra. Bertan ere asko bizi ziren eta euskal hizkuntzaren jabe izateak lagundu eta erraztu egin zuen bertakoen eta jaurerrikoen arteko hartuemanak.

9.- Datuen azterketa: ogibidea

Erroldaren ustiatetak orain arte susmatzen genituen hainbat uste berritzeko eta zuzentzeko aukera eman digu. Ez ditugu hemen erroldetako sail honen gabeziak, hutsuneak eta ezkutaketak aipatuko, baina pentsatzen dugu

aztertzen ari garen laginaren tamaina kontutan hartuta emaitzak oso baliagarriak direla eta Bilboko euskaldunen erradiografia zuzena aurkezten digula.

Datuek hainbat errealitate erakusteko balio digute eta aukera ematen digute bi ildo desberdin jarraitzeko. Lehenak Bilboko datu orokorrekin erkaketa egiteko aukera eskaintzen digu. Bigarrenak euskaldunen arteko proportzioak hausnartzeko beta ematen du. Lehen kasurako argitaratu berri den Bilboko biztanleria aktiboaren azterketa bat erabiliko dugu³⁶. Bertan 1920-1935 bitarteko datuak eskaintzen dira. Ez da erraza datuak erkatzea, bi azterketetan udal errolda erabili dugun arren, kontutan izandako irizpideak desberdinak direlako: beraien azterketan Bilbon jaiotako aktiboak bakarrik izan dituzte kontutan eta gurean biztanleria osoa, ume eta guzti. Horregatik erkaketa egin ahal izateko alde batera utzi ditugu aurrerago ikusiko dugun eta hain garrantzitsua den, betetzen duen gizarte funtzioetatik eta, gure kasuan, hainbeste euskaldun biltzen duen etxeoandreen taldea, baita ikasleena ere eta beste taldeak bakarrik kontutan hartuta egin ditugu gure kalkuluak.

8. laukia: Bilboko biztanleria aktiboaren banaketa ogibidearen eta hizkuntzaren arabera

	BILBON JAIOTAKO BIZTANLERIA AKTIBOA 1900-1935 (%)	BILBOKO EUSKALDUNEN EGITURA (%)
Artisauak	9,31	4,97
Jornalariak	67,42	48
Nekazariak	1,59	1,61
Ogibide liberalak	10,24	10,29
Zerbitzuak	7,58	11,36
Neskameak	1,99	22,51
Eliteak	1,86	1,17

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Datu orokorren konparazioak zer esaten digu: Bilboko euskaldunen artean jornalari gutxiago dago, artisauak ere dezente gutxiago dira, nekazariak ia-ia batz bestekoan daude eta gauza bera gertatzen da ogibide liberalen kasuan. Eliteen kasuan haien pisua txikiagoa da euskaldunen artean. Bi sektorek dute batz besteko orokorrean baino euskaldun gehiago: zerbitzu sektoreak, (merkatariak ere biltzen ditu) eta neskameenak. Neskameen proportzio altua oso datu aipagarria da. Garai hartako datuen arabera neskame eta morroiek biztanleria aktiboaren % 2 osatzen zuen, baina euskaldunen artean oro har % 22ra heltzen zen ogibide hori betetzen zuten pertsonen kopurua. Neskameen presentziak, bestetik, laguntzen du azaltzen zenbait barrutian agertzen den euskaldunen proportzioa. Hala San Vicenteko barrutian, hiriko euskaldunengan, neskameek euskaldunen %15,51 osatzen zuten eta Santiago barrutian %18,94. Euskaldun gutxien zituzten barrutietan, San Franciscen, neskameak euskaldunen % 4,67 baino ez ziren eta Cortesen % 3,8. Gran Vían neskameek euskaldunen % 27,45 osatzen zuten, guztien laurdenetik gora.

Neskametz bereziki Bizkaiko barnealdeko herrietatik etorritako neska gazteek hartzen zuten lana zen. Aurrerago ikusiko dugunez, kopuru altu hori oso esanguratsua da, talde hori gizarte-maila baxutzat hartzen zutelako askok eta, ondorioz, euskaldunen bigarren toki adierazten zuen. Faktore horretan egon daiteke hizkuntza hori alde batera, bazterrean, uztearen arrazoietako bat. Ez dugu uste beti eta kasu guztietan horrela gertatuko zenik, baina garai hartako prentsa euskaltzalean usu irakur daitezke neskame erdaldun zaleen aurkako idatziak, herrira itzulitakoan hirian ikasitako gaztelania apurra erabiltzen zutelako. Ez zen harritzekoa gaztelaniara egokitze egindako ahalegina, makina bat iseka entzun zituztelako hiriburuan hizkuntza nagusia ez zutelako menderatzen, eta ahaleginak eta bi egingo zituzten "orban" hura ezabatzeko, bai Bilbon eta bai jaioterrian.

"Desoreka" hori alde batera utzita, elkarrekotasun handia dago euskaldunen biztanleriaren aktibo eta Bilbon bizi ziren euskal jatorriko biztanleria aktiboaren artean. Ikuspuntu horretatik, euskaldunek ez zuten inongo gethorik osatzen eta gizarte (ogibide) talde guztietan zeuden, aipatutako berezitasuna alde batera utzita.

36 GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel; GARCIA ABAD, Rocío; & ZARRAGA SANGRONIZ, Karmele. "La zonificación social de la Ría de Bilbao (1876-1930)", In: A. PAREJA ALONSO. *El capital humano en el mundo urbano. Experiencias desde los padrones municipales (1850-1930)*, Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2011; 42.

Bilbotar euskaldunak beren osotasunean aztertuz gero, aldagai gehiago har daitezke kontuan eta sailkapena gehiago aberastu daiteke. Etxekoandreak, esate baterako, zenbatu ahal izan ditugu, biztanleria aktiboko azterketak kontutan hartzen ez zuen datua dugu hori. Guk osatu dugun laukian, hain zuzen, 15 talde bereizi ditugu, pertsona bakoitzaren ezaugarri sozio-profesionalak kontutan hartuta:

9. laukia: *Bilboko biztanleria euskaldunaren banaketa ogibidearen arabera 1920an*

TALDEKO OGIBIDE NAGUSIAK	KOPURUA	%
Eskulangileak, jornalariak	4846	28,52
Etxekoandreak	4634	27,27
Neskameak	2270	13,36
Zerbitzuak, merkatariak	1146	6,745
Ogibide liberalak	1038	6,109
Sailkatu gabe	857	5,044
Ikasleak	663	3,902
Eskolaumeak	464	2,731
Artisauak	279	1,642
Jostunak	223	1,312
Nekazariak	163	0,959
Lanik gabekoak	145	0,853
Elite ekonomikoak	118	0,694
Jubilatuak	41	0,241

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Datu horiek arestian esandakoa berresteko eta indartzeko aukera ematen digute. Hots bilbotar gizarte-talde guztietan aurki daitezkeela euskaldunak eta, oro har, errazagoa dela euskaldun bat aurkitzea gizarte-talde xumeenen artean, goi-mailakoen artean baino. Jornalariak, neskameak eta antzeko taldeak Bilboko euskaldunen erdia osatzen zuten. Etxekoandreak ez dute osatzen, berez, gizarte sektore definitu bat, baina pentsa genezake haietako gehienak ere maila apalekoak zirela, hala zelako Bilboko biztanleriaren gehiengo. Ia barruti guztietan, Bilbao La Viejan, Hospitalen eta Gran Vían izan ezik, etxekoandreak ziren euskaldunen lehen gizarte-taldea eta beste hiru barrutietan bigarrena ziren. Jornalariak, beraien aldetik, nagusi ziren bi barruti apalenetan eta bigarren taldea hiriko auzo gehienetan, erdigunekoetan izan ezik.

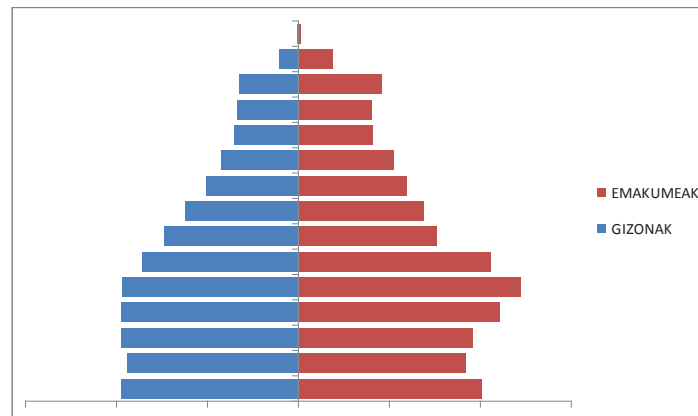
Bestalde, gutxi ziren, goi-mailako egoera ekonomikoko euskaldunak, 118 besterik ez, eta proportzioan Bilboko banaketatik oso urruti egon ez arren, nabarmena da kopurua txikiegia zela erreferentzialtasun soziala lortu ahal izateko. Langileen artean ere antzeko zerbitu gertatzen zen: nahiz eta kopuru absolutua handia izan, gutxiegi ziren multzo trinko bat osatzeko. Litekeena da zenbait lantegitan, Euskalduna ontzioletan, esate baterako, langile euskaldun asko biltzea, Ramon de la Sota jabeak euskal jatorriko langileei lehentasuna ematen zuelako, baina nekez pentsa genezake lantegiko eguneroko hizkuntza euskara zenik. Bertako hizkera profesionala gaztelaniaz garatu zen, eta hura zen lantegietako buruzagien hizkuntza. Gauza bera gertatuko zen portura zama lanetara Arratia ingurutik etortzen ziren baserritarrekin. Lanaren apaltasunak ez zuen balio haien hizkuntza goratzeko edo erabilera zabaltzeko. Langile isolatuen, etxekoandreen eta neskameen hizkuntza zen euskara Bilbon eta gizarte-ospea beste sektore batzuetan zegoenez, nekez sor zitekeen hizkuntza horren inguruan erakargarritasuna sortzeko ahalmenik. Badakigu, dena den, erakargarritasun hori egon bazegoela Bilboko abertzale gazteen artean, baina garaiko bitarteko pedagogiko mugatuek eta hautatutako hizkuntza-eredu garbizaleak nekez sor zezakeen —lehenago irakurri dugunez—, loturirik Bilboko betiko euskaldunen eta euskaldun berrien artean.

Udal erroldako datu sozio-profesionalek hurrengo atalarekiko (adina eta sexua aztertzen duena) lotura egiteko ere balio digute. Esan dugu, lan honen hasieran, erroldan euskararen ezagutza kontutan hartzeak, udalaren menpe zegoen irakaskuntza-sarearekin zerikusi zuzena zuela. 1.000 inguru ziren euskaraz zekiten eskola umeak eta eskola-sareko kopuru absolutuak ezagutzen ez baditugu ere, badakigu 1920. urtean 3.000 haur inguru jaiotakoak zela Bilbon. Beraz, Bilboko eskola umeen artean gutxiengo erabatekoa zen euskaraz zekiena.

10.- Datuen azterketa: Adina eta sexua

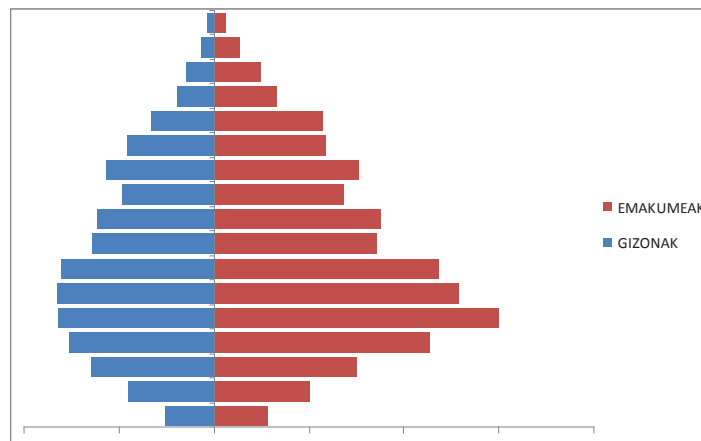
Ondorengo bi laukitan azalduko ditugu Bilboko biztanleen adin eta sexu-piramideak 1920. urtean. Datuak oso garrantzitsuak dira, hizkuntzaren ezagutza, erabilera eta etorkizuna neurtzeko adierazle fidagarrienak baitira. Kontuan izan behar dugu belaunaldi gazteek egiten duten hizkuntza baten edo bestearen erabilera dela aldaketa linguistikoaren adierazle esanguratsua, beraiek azaltzen dutelako nolakoa izango den hizkuntzaren etorkizuna, zaila baita adinekoek euren portaerak gazteagoi ezartzea eta ia ezinezko eredu berriak sortzea³⁷.

1. grafikoa.- Bilboko biztanleriaren adin- eta sexu-piramidea 1920. urtean

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

2. grafikoa.- Bilboko euskaldunen adin- eta sexu-piramidea 1920. urtean

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Adinari dagokionez Bilboko berezko piramidea askoz ere zabalagoa zen beheko aldetik, nahiz eta talderik garrantzitsuena 20 eta 40 urte bitartekoa izan, hots lan egiteko adinean dauden gizon eta emakumeek osatutako tartekoa³⁸. Euskaldunei dagokienez, piramidearen erdialdea ere zabalagoa da, baina aldea oso esanguratsua da. Haur eta gaztetxoaren artean oso euskaldun gutxi dago eta, aldiz, ugari dira 15 urtetik gorakoak. Batez ere Bizkaitik Bilbora etorritako euskaldunek ematen diote itxura hori piramidea nekez dei daitekeen figurari.

37 BASTERRETXE, Izar. "Euskararen egoera Bilbon. Ikuspegi soziolinguistikoa", In: Askoren Artean. *Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Bilbo: Universidad de Deusto, 2002; 417.

38 GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel. *Economía, población y ciudad*, Bilbao: Fundación BBVA, 1995; 253-255.

Bestelako aldaketen aukera baztertuz gero (iraultza politikoa edo kulturala) Bilboko euskaldunek aurrera egiteko aukera oso mugatua azaltzen zaigu, gaztetxo euskaldun gutxi horiek erdararen itsaso zabalean erabat murgilduta zeudelako. Egoerak zerikusi gutxi du frankismoaren azken urteetako errealtatearekin, orduan ertzetako adin-taldeak, (gazteenak eta zaharrak), baitziren euskaldun gehien biltzen zituztenak.

Datu hori bezain adierazgarria dugu sexu-banaketarena. Lehen kasuan, hots Bilboko datu orokorretan, emakumeak nagusi direla atzeman daiteke, baina aldea ez da oso nabarmena. Euskaldunei dagokionez, 8.488 ziren Bilboko gizonezko euskaldunak eta 12.324 emakumezkoak. Emakumeen nagusitasuna erabatekoa da eta zenbait adin-taldeetan ia bikoiztu egiten du gizonen kopurua. 15 eta 45 urteren arteko adin-tarteak ziren desoreka handiena erakusten zuten adin-multzoak. Ondorio nabarmena atera daiteke bertatik. Emakume euskaldunek gizon erdaldunekin ezkondu behar zutela, Bilbon familia izan nahi bazuten behintzat, baina kontutan izanik gizonen garrantzia orduko gizartean, gehi hemen aipatu ditugun beste ezaugarri guztiak, nekez berma zezaketela hizkuntzaren transmisioa sendi berri horretan.

11.- Hezkuntza-maila

10. laukia: Bilboko biztanleria euskaldunaren alfabetatzea sexuaren arabera 1920an

	Gizonezkoak	Emakumezkoak
Alfabetatuak	7.012	9.402
Alfabetatugabeak	496	1.471
Erdizka	68	304
guztira	7.576	11.177

Iturria: geuk landuta Bilboko 1920ko biztanleriaren erroldatik abiatuta

Alfabetatua izateak hizkuntzen erabilera konplexuagorako aukera bideratzen du eta kontzientzia linguistikoa ere sendotu dezake. Ez da harritzekoa, beraz, aurreko mendeetan eta XX. mendean ere egindako ahalegina euskara eskolatik kanpo uzteko, debeku, zigor eta bazterketaren bitartez. Garai hartan, mutilek zuten lehentasuna eskolaratzeko orduan, nahiz eta aldea geroz eta txikiagoa izan. Laukiko datuok, beraz, aurreko puntuan idatzitakoa berresten dute, hots, emakumeen heziketa formala maila baxuagokoa zela eta horrek hizkuntza hobeto mantentzen lagundu arren, oztopatu egiten zuen euskara ospeko hizkuntza bilakatzea.

12.- Familia-egitura

Hiztunak izatea ez da hizkuntza baten erabileraren eta jarraipenaren bermea bere horretan, norekin hitz egin ez badago. Kopuru absolutuak ikusi ditugunean nabarmendu ditugu kalean eta lantokian zeuden zailtasunak euskararen erabilera normalizatua aurkitu ahal izateko. Erroldako datuek etxe barruko egoeraren berri ere ematen digute eta hor ere arazo larriak atzeman ditugu. Izan ere Bilboko 21.582 euskaldunetatik 13.859 haien familiako edo etxebizitzako euskaldun bakarrak ziren. Neskame euskalduna zuten familia gehienek kasua dugu hori; adibidez. 2.094 lagun baino ez ziren bizi erabat euskaldunak ziren familietan, hots % 10 baino gutxiago eta beste 1.434ren kasuetan familia osoa euskalduna zen, kide bat izan ezik. Ezaugarri horiekin euskararen biziraupenak aukera gutxi zituen garai hartako Bilbon.

Ondorioak

Zenbaki ugari erabili ditugu aurreko orrialdeetan eta erraza da hainbeste datuen artean galduta ibiltzea. Azken lerrotan ondorio orokor laburrak azaltzen saiatuko gara. Lehena oso nabaria da: 1920. urtean Bilboko euskaldunek hiriko biztanleriaren % 20 inguru ziren. Kopuru mugatua da, baina era berean esanguratsua. Batetik zenbait auzotan gutxiengo adierazgarria zelako eta askok esaten dutenaren aurka, garbi adierazten duelako bazela Bilbo

euskaldun bat ere. Bigarrena ere begi bistakoa da: Bilboko euskaldunen ia bi herenak beste nonbaiten jaiotakoak ziren. Ez da harritzekoa, kontuan hartuz gero Bilboko biztanleria osoarekin gauza bera gertatzen zela garai hartan. Erroldako datuek adierazten dutenez Bizkaiko herri guztietatik joan ziren euskal hiztunak hiriburura eta gauza bera egin zuten Gipuzkoako herri gehienetatik askok. Arabako iparraldean euskarak zuen tokia ere ikusi dugu Bilboko datuetan.

Alde handia dago Bilboko auzo edo barrutien artean euskaldunen presentziari dagokionez. Ibaiaren eskuinaldean presentzia handiagoa dago, bereziki Alde Zaharrean, nahiz eta erdiguneko barruti bat, San Vicentekoa, izan euskaldun gehien zituena. Jornalariak, etxeoandreak, neskameak eta, orohar, jende xehea ziren Bilboko euskaldunak, nahiz eta, batzaz beste, Bilboko biztanle arruntek baino maila apur bat altuagoa izan. Goi mailako jende gutxik zekien euskaraz Bizkaiko hiriburuan. Erroldak, bestetik, zera erakutsi digu, Bilboko euskaldunen adin-egitura desorekatua zela eta oso ume gutxik zekitela euskaraz garai hartan. Herrietatik etorritako gazteak, neskameak eta jornalariak ziren euskaldungoa gorpuztu zutenak garai hartan.

Orain arte esandako guztiak adierazten du Bilboko euskaldunen betetzen zutela bigarren tokia hiriburuan, baina baita berreuskalduntzeko ahaleginak ez zuela zertan hutsetik hasi. Lehia desorekatua zegoen gaztelania eta euskararen artean, aurreneko hizkuntzak bere esku zituelako ia tresna guztiak, baina ez zen ezinezkoa euskararen iraupena bermatzea. Horrek hizkuntzen arteko elkarbizitza orekatua ziurtatzeko erabilera-esparruak sortzea edo aurretik egon zitezkeenak bermatzea eskatzen zuen. Neurri horiek sozialki araututa egon behar zuten eta ezinbestekoa zen erakunde publikoen laguntza, eskolan, adibidez, euskarari tokia egiteko. Bilboko udalak, lotsati, hainbat neurri hartu zituen bide horretan 1919 inguruan. Gehiengo politikoen aldaketak udalbatzan ahalegin hura ia-ia ezerezean utzi zuen eta Primo de Riveraren diktadurak euskararen erabileraren aurkako giroa bultzatu zuen. Horretarako hainbat neurri juridiko eta administratibo hartu zituen. Bigarren Errepublika laburregia izan zen galdutako aukerak berreskuratzeko eta Frankoren gau beltzak estalpe iluna ezarri zuen Bilboko eta Euskal Herriko euskaldunen gainean. Euskararen galera prozesu sozialen, politikoen, administratiboen eta kulturalen ondorio izan zen eta ez gaztelaniaren berezko nagusitasunaren ondorio, maiz, askotxok iradokitzen dutenaren kontra.